УДК 369.5:336.5

Тетяна Кривошлик (Україна)

JEL classification: G23, H55, J32

Тетяна КРИВОШЛИК

кандидат економічних наук, доцент,
професор,
кафедра страхування,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
Україна

E-mail: tatiana.dk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1494-0290>

<http://www.researcherid.com/rid/L-8816-2018>

© Тетяна Кривошлик, 2020

Отримано: 25.01.2020 р.

Прорецензовано: 07.02.2020 р.

Рекомендовано до друку: 26.02.2020 р.

Опубліковано: 28.02.2020 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ У СИСТЕМІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

АНОТАЦІЯ

В Україні уже тривалий час здійснюється реформування пенсійного забезпечення, і зокрема, такої важливої її складової як загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Зміни, які відбуваються внаслідок цих реформ не дали належних результатів, продовжують існувати серйозні проблеми щодо збалансування і довгострокової фінансової стійкості бюджету Пенсійного фонду України. Тому дослідження процесів, які відбуваються у солідарній системі пенсійного страхування і пошук напрямів вирішення проблем у цій сфері є надзвичайно актуальним.

Метою дослідження є виявлення тенденцій розвитку загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні та обґрунтування його ролі у забезпеченні непрацездатних громадян належним пенсійним захистом.

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та обґрунтуванню його ролі у забезпеченні непрацездатних громадян пристойними пенсійними виплатами. Проведено аналіз обсягів доходів, видатків та дефіциту Пенсійного фонду України, здійснено їх співставлення у національній та іноземних валютах. Встановлено, що номінальні надходження до Пенсійного фонду України та його видатки мали тенденцію до зростання, але при їх конвертуванні в іноземну валюту спостерігалось зниження обсягу цих показників (за винятком 2013 р.), що свідчить про суперечливі тенденції, пов'язані із знеціненням доходів та видатків фонду. Доведено, що Пенсійному фонду України постійно не вистачає власних коштів для виконання пенсійних зобов'язань, внаслідок чого поглинаються значні бюджетні ресурси і більшість пенсіонерів не забезпечується гідними пенсійними виплатами. Визначено фактори, що впливають на дефіцит Пенсійного фонду України. Зроблено висновок про те, що проблема низького розміру пенсій у більшій мірі є наслідком загальних економічних умов у країні і в меншій мірі – наслідком структури або функціонування самої солідарної системи. Адже базою для нарахування страхових внесків є заробітна плата, яка у більшості працюючих є низькою. Виявлено чинники, які негативно впливають на функціонування державного пенсійного страхування та визначені заходи щодо їх подолання.

Кривошлик Т. Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування у системі пенсійного забезпечення України. *Економічний аналіз*. 2020. Том 30. № 1. Частина 2. С. 75-82.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.01.02.075>

Ключові слова: пенсійне страхування; солідарна система; пенсійне забезпечення; пенсійна система; пенсійна реформа; Пенсійний фонд України; коефіцієнт заміщення.

UDC 336.64369.5:336.5

Tetyana Kryvoshlyk (Ukraine)

JEL classification: G23, H55, J32

Tetyana KRYVOSHLYK

*PhD in Economics,
Associate Professor,
Professor,
Department of Insurance,
Kyiv National Economic University named after
Vadym Hetman, Ukraine*
E-mail: tatiana.dk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1494-0290>
<http://www.researcherid.com/rid/L-8816-2018>

© Tetyana Kryvoshlyk, 2020

Received: 25.01.2020
Revised: 07.02.2020
Accepted: 26.02.2020
Online publication date: 28.02.2020

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

COMPULSORY STATE PENSION INSURANCE WITHIN THE PENSION SECURITY SYSTEM OF UKRAINE

ABSTRACT

Ukraine has been reforming its pension provision for a long time, and in particular, such an important component as compulsory state pension insurance. The changes that have taken place as a result of these reforms have not yielded adequate results, and serious problems continue to exist regarding the balancing and long-term financial stability of the budget of the Pension Fund of Ukraine. Therefore, the study of the processes taking place in the solidarity system of pension insurance and the search for solutions to problems in this area is extremely relevant.

The purpose of the study is to identify trends in the development of compulsory state pension insurance in Ukraine and substantiate its role in providing disabled citizens with adequate pension protection.

The article is devoted to the study of the current state of compulsory state pension insurance and substantiation of its role in providing disabled citizens with decent pension benefits. The analysis of incomes, expenses and deficit of the Pension Fund of Ukraine is carried out, their comparison in national and foreign currencies is carried out. It is established that nominal revenues to the Pension Fund of Ukraine and its expenditures tended to increase, but when they were converted into foreign currency there was a decrease in these indicators (except for 2013), which indicates contradictory trends related to the depreciation of income and fund expenses. It has been proven that the Pension Fund of Ukraine constantly lacks its own funds to meet its pension obligations, as a result of which significant budgetary resources are absorbed and the majority of pensioners are not provided with decent pension benefits. Factors influencing the deficit of the Pension Fund of Ukraine have been identified. It is concluded that the problem of low pensions is largely a consequence of the general economic conditions in the country and to a lesser extent - a consequence of the structure or functioning of the solidarity system itself. After all, the basis for calculating insurance premiums is wages, which are low for most employees. Factors that negatively affect the functioning of the state pension insurance have been identified and measures to overcome them have been identified.

Kryvoshlyk, T. (2020). Compulsory state pension insurance within the pension security system of Ukraine. *Economic analysis*, 30 (1, Part 2), 75-82.

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.01.02.075>

Keywords: pension insurance; solidarity system; pension provision; pension system; pension reform; Pension Fund of Ukraine; substitution factor.

Вступ

Загальнообов'язкове державне пенсійне страхування є основою соціального захисту будь-якої країни. Воно забезпечує не тільки формування джерел фінансування пенсійних виплат, але й соціальну безпеку суспільства шляхом підтримання життєвих стандартів громадян у похилому віці. На разі солідарна система пенсійного страхування України перебуває в умовах трансформації економіки і потребує істотного реформування. Це пов'язано з суттєвими проблемами, які виникли внаслідок кризових явищ в економіці та недосконалістю законодавчого регулювання пенсійного забезпечення, внаслідок чого неможливо забезпечити у повній мірі здійснення державного пенсійного страхування та гарантування пенсіонерам достойного рівня життя. Сучасна модель загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, незважаючи на всі зусилля щодо її реформування, до цього часу відчуває проблеми хронічного дефіциту коштів на пенсійні виплати. Тому наукове вивчення процесів, які відбуваються у цій сфері набуває особливого значення.

Різні проблеми розвитку і реформування загальнообов'язкового державного пенсійного страхування досліджували такі вітчизняні та зарубіжні учені як Г. Аарон, А. Аткинсон, Е. Берковиц, У. Беверидж, О. Гаманкова, О. Димніч, М. Дем'яненко, О. Залетов, О. Ковал, Ю. Конопліна, О. Кириленко, М. Малік, В. Опарін, Г. Перрен, В. Роїк, В. Рудик, Т. Стецюк, М. Фельдстейн, С. Янова та інші дослідники. Проте важливі аспекти функціонування солідарної системи пенсійного страхування залишаються невирішеними і потребують подальшого дослідження.

Мета та завдання статті

Метою статті є аналіз сучасного стану загальнообов'язкового державного пенсійного страхування в Україні, виявлення тенденцій його розвитку та ролі у системі пенсійного забезпечення в Україні. Відповідно до поставленої мети визначено ряд завдань, спрямованих на її досягнення, зокрема: оцінити сучасний стан загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; визначити тенденції його розвитку; виявити причини диспропорцій солідарної системи пенсійного страхування, визначити проблеми державного пенсійного страхування та опрацювати заходи щодо їх подолання з метою підвищення рівня захисту громадян похилого віку.

Виклад основного матеріалу дослідження

Пенсійна система України почала формуватися у 1990 р. з прийняттям Закону України «Про пенсійне

забезпечення військовослужбовців», якою було започатковано заснування Пенсійного фонду України, створення нових механізмів акумуляції та розподілу коштів до нього, залучення роботодавців та працівників до участі у пенсійному забезпеченні. На протязі 90-х років XX ст. всім непрацездатним громадянам України гарантувалося право на матеріальне забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання шляхом надання трудових і соціальних пенсій.

Проте демографічна криза того часу, проявом якої було скорочення населення й зменшення кількості працюючих, внаслідок чого змінилося співвідношення кількості пенсіонерів і працездатного населення, зокрема, на одного пенсіонера припадало майже двоє платників пенсійних внесків, призвела до зростаючого дефіциту Пенсійного фонду України і, як наслідок, до обмежених можливостей здійснення пенсійних виплат. Такі обставини сприяли здійсненню у 2004 р. першого масштабного реформування пенсійної системи. Так, Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9.07.2003 р. [1] та Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9.07.2003 р. [2] було запроваджено трирівневу систему пенсійного забезпечення: солідарну, накопичувальну і недержавного пенсійного забезпечення, співвідношення між якими, за розрахунками фахівців, має складати 40/25/35 відповідно [3].

Після 2004 р. відбулося ряд реформ пенсійної системи України, серед яких вагомими були реформи, які відбулися у 2011 р. і 2017 р. Так, Законом України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 р. [4], внесені зміни щодо підвищення пенсійного віку для жінок та страхового стажу, механізму визначення заробітної плати, перерахунку та виплати пенсій та зниження відсотку під час обчислення «спеціальних» пенсій до 80 % від заробітку. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 р. [5] передбачив перерахунок пенсій відповідно до зростання середньої заробітної плати, з якої сплачуються внески, збільшив розмір мінімальної пенсії, встановив вимоги до страхового стажу, скасував особливі умови виходу на пенсію та оподаткування пенсій.

Нині в Україні діють лише два з трьох рівнів пенсійного забезпечення: солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та система недержавного пенсійного забезпечення. Другий рівень – накопичувальна система пенсійного страхування – лише планується до запровадження.

Основним джерелом пенсійного доходу для пенсіонерів України є виплати, здійснювані за солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, адміністрування якої здійснює Пенсійний фонд України. Вона передбачає гарантовану пенсію, яка дає можливість її одержувачу бути соціально захищеним за рахунок мінімального доходу після настання пенсійного віку чи інших обставин, що є причиною виходу на пенсію. Особливістю солідарної системи є те, що внески нинішніх працівників акумулюються пенсійним фондом і спрямовуються на пенсійні виплати сьогодишнім пенсіонерам.

Зауважимо, що вищезазначені законодавчі зміни не забезпечили фінансування належного рівня пенсійних виплат й не вирішили одну із вагомих проблем пенсійної системи, пов'язаної із забезпеченням потужних надходжень та подолання дефіциту Пенсійного фонду України. Так, протягом 2009-2019 рр. номінальні надходження до Пенсійного фонду України мали тенденцію до зростання, але слід зауважити, що при їх конвертуванні в іноземну валюту зростання відбувалося лише до 2013 р., у якому показник доходів мав найбільше значення – 31633,92 млн дол (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка співставлення доходів* Пенсійного фонду України у національній та іноземних валютах протягом 2009 -2019 рр.

**Обсяг доходів з урахуванням позичок на покриття касових розривів.*

Джерело: розроблено автором на основі [6].

У подальшому спостерігався різкий спад доходів фонду, найнижчий показник серед аналізованих 11-ти років був у 2016 р., склавши 10431,92 млн дол. Після 2016 р. спостерігалось повільне зростання доходів, які у 2019 р. становили 16877,13 млн дол, проте у своєму обсязі вони не досягли рівня 2009 р. у розмірі 21732,35 млн дол.

У структурі доходів Пенсійного фонду України переважаючою є частка власних надходжень, яка коливалася від 61,0 % у 2009 р. до 55,5 % у 2019 р. Відповідно, частка коштів Державного бюджету становила від 28,7 % у 2009 р. до 44,3 % у 2019 р., найбільша частка цих коштів (53,5%) була у 2016 р. Частка позичок на покриття касових розривів становила від 10,2 % у 2009 р. до 0,3% у 2019 р.

Видатки Пенсійного фонду України у національній валюті протягом 2009 – 2019 рр. мали тенденцію до збільшення із незначними спадами у 2014 р. та 2016 р. (рис. 2). Найбільший розмір видатків складав 435942,31 млн грн у 2019 р., хоча при конвертуванні обсягу видатків в іноземну валюту їх найбільший розмір складав 31332, 91 млн

дол у 2013 р. Таким чином, незважаючи на те, що обсяг видатків у 2019 р. у номінальному вираженні був більшим на 74% від видатків у 2013 р., при переведенні в іноземну валюту його обсяг у 2019 р. складав лише 54% від обсягу видатків у 2013 р.

Аналіз структури видатків Пенсійного фонду України за вищезазначений період свідчить, що більша їх частина фінансується за рахунок власних надходжень, що в середньому становить 78 %, а частка коштів Державного бюджету у середньому складає 22 %. Найбільший розмір видатків за рахунок коштів Державного бюджету у відсотковому вираженні склав 30,47 % у 2019 р., оскільки було спрямовано на 24,6 % коштів більше на покриття дефіциту, зважаючи на недостатність власних коштів Пенсійного фонду, а також на доплати недоотриманих сум внаслідок запровадження сплати пільгового розміру єдиного соціального внеску для підприємств, найманими співробітниками, якими є особи з інвалідністю.

Рис. 2. Динаміка видатків Пенсійного фонду України у національній та іноземній валютах протягом 2009-2019 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [6].

Збалансування дохідної та видаткової частини бюджету Пенсійного фонду України відбувається за рахунок коштів, наданих Державним бюджетом України у формі дотацій на покриття дефіциту фонду та у формі короткострокових бюджетних (казначейських) позичок на покриття тимчасових касових розривів. Аналіз співвідношення доходів і видатків Пенсійного фонду України протягом 2009 – 2019 рр. свідчить про зростання диспропорцій між видатками та доходами фонду (за винятком 2013-2014 рр.). Так, у 2009 р. цей показник становив 9,1 %, у 2012 р. – 4,1 %, у 2018 р. – 1,3 %, у 2019 р. – 0,2 %. «Наразі існуючі джерела доходів ПФУ (надходження від сплати ЄСВ, кошти держбюджету та доходи від окремих господарських операцій, з яких сплачується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування) досягли своєї граничної потужності й відчутне нарощування доходів ПФУ за відсутності додаткових джерел неможливе. Відтак, постає необхідність пошуку додаткових джерел його фінансування» [7].

Розмір дефіциту Пенсійного фонду України протягом 2009-2019 рр. постійно коливався і спостерігається тенденція до його збільшення. Найбільший розмір дефіциту становив 84839,7 млн грн у 2016 р., але при конвертуванні у грошову одиницю іноземної валюти його максимум сягав 3353,81 млн дол у 2010 р. (рис. 3).

Пенсійному фонду України постійно не вистачає власних коштів для виконання пенсійних зобов'язань, він постійно поглинає величезні бюджетні ресурси, й до того ж не забезпечує гідну пенсію більшості пенсіонерів. Основними факторами виникнення дефіциту фонду є недостатній рівень надходжень єдиного соціального внеску внаслідок тінізації економіки та

неформальної зайнятості, встановлення його законодавчого обмеження щодо гранично допустимої бази нарахування, а також несвоєчасна сплата податків та недосконале регулювання загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. «Дефіцит пенсійного фонду є фактором нестабільності фінансової системи на рівні держави, тому пошук шляхів його зменшення є надзвичайно актуальним» [8, с. 47].

Зауважимо, що недостатній обсяг доходів та хронічний дефіцит пенсійного фонду України не дає можливості повноцінно реалізувати завдання загальнообов'язкового державного пенсійного страхування щодо забезпечення працездатним громадянам мінімальних державних соціальних стандартів, пенсійні виплати яких мають становити не нижче мінімальної заробітної плати. Проте для більшості пенсіонерів пенсійні виплати є надзвичайно низькими і не досягають державних соціальних стандартів (табл. 1). Так, у 2019 р. середня пенсія становила 3082,98 грн, тоді як мінімальна заробітна плата складала 4173,0 грн, а середня заробітна плата була на рівні 12264,0 грн. Така ж тенденція співвідношення середньої пенсії до мінімальної заробітної плати й середньої заробітної плати була характерна й для попередніх років. Коефіцієнт заміщення (відношення середньої пенсії до середньої заробітної плати) у 2014 – 2019 рр. становив від 23,7 % до 25,1 %, з найбільшими значеннями протягом 2016-2017 рр., відповідно 28,2 % і 28,3 %, тоді як, за нормами Міжнародної організації праці, він має бути не меншим за 40 %. Отож аналіз вищезазначених показників дозволяє говорити про не ефективність функціонування солідарної пенсійної системи для переважної більшості пенсіонерів.

Рис. 3. Динаміка дефіциту Пенсійного фонду України у національній та іноземній валютах протягом 2009 – 2019 рр.

Джерело: розроблено автором на основі [6].

Таблиця 1. Динаміка мінімальної заробітної плати, середньої заробітної плати та пенсії в Україні протягом 2014 – 2019 рр.

Показники*	2014 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Темп зростання, %
Мінімальна заробітна плата, грн.	1 378,0	1 450,0	3 200,0	3 723,0	4 173,0	302,8
Середня заробітна плата, грн.	4 012,0	6 475,0	8 777,0	10 573,0	12 264,0	305,7
Середня пенсія, грн.	949,0	1 828,3	2 480,5	2 645,7	3 083,0	324,9
Коефіцієнт заміщення, %	23,7	28,2	28,3	25,0	25,1	106,3

*Показники представлено станом на 31 грудня кожного року.

Джерело: розроблено автором на основі [6; 9; 10].

Висновки та перспективи подальших розвідок

Таким чином, мета пенсійних реформ: «забезпечити соціальну справедливість шляхом встановлення залежності розмірів пенсій від величини заробітку людини і її трудового стажу; досягти фінансової стабільності, збалансованості пенсійної системи; вмотивувати працездатних громадян до заощадження коштів на випадок втрати працездатності у зв'язку зі старістю; підвищити якість адміністрування пенсійного забезпечення в країні; упорядкувати законодавчо-нормативне забезпечення цієї сфери; забезпечити економіку країни довгостроковим інвестиційним капіталом» [11, с. 63] не була досягнута. Незважаючи на щорічне збільшення обсягів доходів та видатків бюджету Пенсійного фонду України, не вдалося забезпечити фінансову стабільність пенсійної системи.

Негативні тенденції у солідарній системі пенсійного страхування пов'язують з низьким пенсійним віком та збільшенням співвідношення пенсіонерів і працюючих. Проте окремі країни світу прийшли у глухий кут щодо підняття пенсійного віку. Наприклад, у Норвегії та Ісландії пенсійний вік для жінок і чоловіків становить 67 років, в Японії – 70 років, у Великій Британії – 66 років і планують подальше його підвищення до 68 років. В Італії нещодавно знизили пенсійний вік з 67 до 62 років. У Франції спроба підняти пенсійний вік з 62 до 64 років призвела до масових акцій протесту. Зазвичай за рахунок збільшення пенсійного віку, намагаються скоротити соціальні виплати і зменшити дефіцит державного бюджету. Проте, чим більший пенсійний вік, тим довше люди змушені працювати, довше сплачувати внески у пенсійний фонд, тим менше їх доживе до пенсійного віку. На наш погляд, підхід вирішувати проблеми солідарної системи пенсійного

www.econa.org.ua

страхування через підняття пенсійного віку є невдалим. Арифметичні розрахунки і статистика свідчать про подальше посилення тенденцій старіння націй, зменшення кількості працездатних громадян, зростання кількості пенсіонерів та зниження рівня народжуваності людства. Підняття пенсійного віку до 70-ти, або навіть до 75 років та збільшення відрахувань до пенсійного фонду, можуть негативно позначитися на мотивуванні людини до праці, на легалізації її трудової діяльності. Зауважимо, що збільшення тривалості життя не призводить до пропорційного подовженню періоду здорового життя. Люди, які померли б раніше, сьогодні, завдяки медицині, залишаються живі, але частіше за все вони не в змозі фінансово забезпечити себе. Більш того, їх витрати відносно здорових однолітків істотно зростають.

На наш погляд, проблеми солідарної системи пенсійного страхування не стільки пов'язані з пенсійним віком, скільки стали наслідком системних проблем нашої країни, серед яких

виділимо такі як: низький рівень заробітної плати; значна тіньова зайнятість; падіння темпів народжуваності; стагнація в економіці, внаслідок економічних криз (1998 р., 2008 р., 2014 р. і очевидний початок у 2020 р. внаслідок коронавірусу). Ці проблеми потребують вирішення на рівні держави, а саме, стабілізації економічної ситуації в країні, збільшення кількості робочих місць та доходів працюючого населення, зростання мінімальної та середньої заробітних плат; посилення контролю над неофіційно працюючими робітниками підприємств. До того ж, якщо у найближчі роки економічна ситуація у державі буде розвиватися інноваційним шляхом при одночасному проведенні активної демографічної політики, спрямованої на переломлення негативних демографічних тенденцій, то це дасть можливість забезпечити стійкість і фінансову стабільність не тільки солідарної системи пенсійного страхування, але й взагалі пенсійної системи на довгі роки вперед.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. По загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: закон України від 9.07.2003 р. № 1058 – IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.
2. Про недержавне пенсійне забезпечення: закон України від 9.07.2003 р. № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>.
3. Ukrainian Social Sector Restructuring Program PADCO/U.S.A.I.D. URL: <http://www.padco.kiev.ua>.
4. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19#Text>.
6. Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України (2009-2019). Пенсійний Фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2121043-zvit>.
7. Коваль О. П. Щодо забезпечення права літніх людей на соціальний захист та працю. Національний інститут стратегічних досліджень. 2019. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019>.
8. Януль І. Є. Особливості реформи пенсійної системи в Україні. *Фінансові послуги*. 2017. № 2. С. 45-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/finu_2017_2_12.
9. Середня заробітна плата (2014 – 2019). Міністерство фінансів. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2014>.
10. Мінімальна зарплата в Україні (2014 – 2019). Міністерство фінансів. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min>.
11. Гаманкова О. О., Димніч О. В. Проблеми побудови в Україні тривірневої пенсійної системи. *Фінанси, облік і аудит*. 2017. № 2 (30). С. 58-72.

REFERENCES

1. Pro zahal'noobov'yazkove derzhavne pensiyne strakhuvannya [On Compulsory State Pension Insurance] (2003). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> [in Ukrainian].
2. Pro nederzhavne pensiyne zabezpechennya [On non-state pension provision] (2003). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> [in Ukrainian].
3. Ukrainian Social Sector Restructuring Program PADCO/U.S.A.I.D. Retrieved from: <http://www.padco.kiev.ua>
4. Pro zakhody shchodo zakonodavchoho zabezpechennya reformuvannya pensiynoy systemy [On measures to legislatively reform the pension system] (2011). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17#Text> [in Ukrainian].
5. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo pidvyshchennya pensiy [On amendments in certain legislative acts of Ukraine with regard to the raising pensions] (2017). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19#Text> [in Ukrainian].

www.econa.org.ua

6. Zvit pro vykonannya byudzhetu Pensynoho fondu Ukrayiny (2009-2019). [Report on the execution of the Budget of the Pension Fund of Ukraine (2009-2019)]. (2019). Pension Fund of Ukraine. Retrieved from: <https://www.pfu.gov.ua/2121043-zvit> [in Ukrainian].
7. Koval', O. P. (2019). In respect of ensuring the rights of older persons in order to guarantee the social protection and employment. National Institute for Strategic Studies. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019> [in Ukrainian].
8. Yanul, I. E. (2017). Features of the pension reform in Ukraine. *Financial services*, 2, 45-48. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/finu_2017_2_12 [in Ukrainian].
9. Average salary (2014 – 2019). (2019). Ministry of Finance. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2014/> [in Ukrainian].
10. The minimum wage in Ukraine (2014 – 2019). (2019). Ministry of Finance. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/> [in Ukrainian].
11. Gamankova, O. O., & Dymnich, O. V. (2017). The problems of a three-pillar pension system formation in Ukraine. *Finance, accounting and audit*, 2 (30), 58-72. [in Ukrainian].